

Nagyvárad régen és ma ¹

Szöllősi Tünde

Partium a mai Románia legnyugatibb részén található történelmi, földrajzi terület. Az elnevezés a középkori latin *dominus partium regni Hungariae* azaz „Magyarország részeinek ura” kifejezésből származik, és arra a néhány kelet-magyarországi vármegyére utal, amelyek Magyarország három részre szakadása után az erdélyi fejedelem uralma alá kerültek. A *Partiumot* olykor magyarosan „Részek” néven is említik.

A *Partium* nem a történelmi Erdély része, attól különálló terület, amely közigazgatásilag hol Erdélyhez, hol Magyarországhoz, hol a Habsburg Birodalomhoz tartozott.

A *Partium* elnevezést a hivatalos romániai közigazgatásban nem használják. A román felfogás szerint a Partium a tágabb értelemben vett Erdélyhez tartozik. A magyar lakossága azonban általában ma is Partiumnak nevezi a területet és megkülönbözteti azt a történelmi Erdély (latinul Transylvania, románul Ardeal) területétől.

A Partium egyik legnagyobb városa Nagyvárad. A szülővárosom. Kegyhely, ahová visszatérek pihenni Pest forgatagából...

Gyermekkoromban sokszor kimentünk az aradi út és a Pece patak kereszteződésében fekvő „Kis-erdőbe”, ami inkább nevezhető egy hosszú és keskeny telepített, útvédő ligetecskének, mint erdőnek. Mégis Nagyvárad Őssi nevű negyede odajárt hétvégén batyubálozni, felfrissülni. És a Kis-erdő végén ott a reptér, ami ma is fogadja a kisrepülőket Temesvárról és Bukarestből. A reptér legelőjén édesanyámmal sokszor szedtünk szegfűgombát. A birkák és disznók is sűrűn látogatták.

Gyakran talákoztunk kondásokkal, juhászokkal, akik mindennap a kiserdőbe mentek legeltetni.

Vagy elmentünk a Kráterhez (a betfiai zomboly, a tündérrózsás tóhoz közeli Somló hegy tetején), ahol miccset ettünk... Közel volt még akkor a természet.

1989-ig elzárt volt Románia a külvilág számára. Számunkra pedig a külvilág. Nem kaptunk olyan könnyen útlevelet. Nem is volt útlevelünk. Így csak a tv-ből tudtuk milyen Magyarország.

Sokan vágytunk oda. Olyan volt mint a kánaán. Igen, ott van minden. Gyümölcs, hús, csoki és nem kell a kenyérért sem sorbaállni az alimentárékban (boltokban)...Az ember csak odamegy és megkapja, amit kér...Ma már

---

¹ Megjelent a következő kiadványban: Molnár Zs., Deák J.Á., Csathó A.I., Horváth D., Szabó-Szöllősi T., Tóth T., Pándi I. (szerk.) (2007): A VIII. MÉTA-TÚRA túravezető füzet. Kézirat, MTA ÖBKI, Vácrátót.

megkapjuk, csak elég lej kell hozzá.

Nagyvárad sokat változott 17 év alatt. Azon a bizonyos december 22-én hirtelen és visszafordíthatatlanul megváltozott az élete.

A 80-as években egymásután építették a „blokkokat” (tömbházakat) és telepítették be a moldvai és havasalföldi románokat. A nemzetiségi kérdés tabutéma volt. Gyerekként a „santiereken” (építkezéseken) játszottunk. Leszakadó lépcsőkön, beszakadó tetőkön mászkáltunk. A szüleink nem tudtak a kis kalandozásainkról. A páza (őr) sem vett észre minket. Láttunk jajveszékkelő embereket, hogy el kell hagyniuk házaikat, mert lebontásra szánták őket az új blokkok építése miatt.

Ma már ezek a blokkok felújításra szorulnak. Szakadoznak az oldalaik, mintha százévesek lennének és ezeket is lebontásra ítélték volna.

Annak idején iskolából hazajövet lógtunk a villamoson, a jó öreg, zakatoló piros 2-sen. A villamosvezető leszállt, hogy a vasbotjával megsegítse a váltószerkezet munkáját, addig megtömtük magunkkal a nyöszörgő vasparipát. Ma már a németektől kapott, reklámoktól éktelenkedő villamosokra szállhatunk és a jól záródó ajtók mögött utazhatunk.

Hajdan a városközpont szecessziós épületeinek ornamentikáján a román zászló színei virítottak az ízlésficam legrafináltabb kifinomultságával. Ma már szolidabbak az árnyalatok. Egyedül a városközpont kandeláberei virítanak a fémesen fénylő világos lilától.

A város külsején már hatalmas léptekkel trappol az eukonform elvárás.

A központi épületek nagy részét följújtották vagy éppen újíjták. A főbb útkereszteződésekben már visszazámláló közlekedési lámpák számlálják a másodperceket. A főbb csomópontokban körforgalom van. A hatalmas nyitott szemetes konténereket, amikből korábban messze szédelgett a bűz, fölváltották a kis kék jól záródó tetejű kukák.

Már nem lehet szegfűgombát szedni a reptér legelőjén, mert szigorúan őrzik. Már birkák sem legelésznek a kiserdőben, mert a kiserdőt kettészeli a nagy „Real” nevű bevásárlóközponthoz vezető műút...

A sétálóutca friss kövezetéből szökőkutak buggyannak elő. Fapadok és fakukák szolgálják a sétálók kényelmét.

Megdöbbentő volt számomra ez a változás. Én, aki már 12 éve nem élek Váradon és kívülről figyelem a fejlődését, a nagyon távoli, sosemvolt, stagnálásbafagyott városnak már csak itt-ott látom hamvát. Azokon az oszladozó blokkokon. .

Egyetlen dologban azért mégsem követték az EU-t. A fizetések átlagban 30-40ezer forintnak felelnek meg, de az árak vetekszenek a Magyarországon tapasztalhatóakkal. Az emberek találékonyságán múlik, hogyan osztják be a pénzt, de ámulva tapasztalom, hogy egymás segítése és a cserekereskedelem segítségével ez sikerül is. Ettől valahogy sokkal barátságosabbak, segítőkészebbek, toleránsabbak itt az emberek egymással és az idegenekkel is...

Nagyváradot Románia és egyben Erdély nyugati kapujának tartják.

A város gazdasági fejlődéséhez a nemzetek sokféleségének békés együttéléséhez hozzájárult a kedvező földrajzi fekvés.

A Sebes-Körös keresztülfolyik a város központján. Néhány jelentéktelen patak ömlik a Körösbe. Az egyik legismertebb a Pece (régén Hévíj) fut bele, mely a Püspökfürdőben ered, s a fürdő meleg vizét hozza. Amikor még nagyobb volt a vízhozama és ezáltal melegebb is volt a vár körüli árokba terelték, ahol télen sem fagyott be. Nagy fejtörést okozott ez a törököknek.

Nagyvárad híres hévízeiről, mely mintegy 100 négyzetkilométer területen található meg, tizenegy kúton keresztül termelik ki.

A mai város több településből egyesült, több városnegyed alkotja, melyek közül a Nőfarul(tavirózsa) negyed a Püspökfürdőhöz legközelebb eső negyed nevét a hévízi tündérrózsának köszönheti.

Nagyvárad alapításának történetét sűrű homály fedi. A mai város helyén a dákok és rómaiak idején körülbelül Kr.e. 350-től Kr. u. 275-ig terjedő időben „Ulpianum” nevet viselő település volt.

„A mai város történelme azonban a 10. században kezdődik, a várral. Neve mutatja, hogy megerősített hely volt - vár -, a -d kicsinyítő képző arra utal, hogy kis méretű lehetett. Építését homály fedi, oklevelek nem említik pontos időpontját. A legrégebb feljegyzés szerint azon a helyen állott, ahol a Hévíj (ma: Pece-patak) a Körösbe ömlött. A hagyományok szerint Szent László itt egy monostort alapított prépostsággal és társaskáptalant 24 kanonokkal; uralkodásának második felében, 1083-1095 között püspökséggé emelte. Így közvetve Várad megalapítását is Lászlónak tulajdoníthatjuk.”

A legenda szerint az 1092-ik esztendő egy csillagos éjszakáján Magyarország királya I László a Körösök Vidékén vadászott éppen, amikor egy széles erdei tisztásra ért, nem messze a Pecze-Hévíj patak soha be nem fagyó vizétől. Gyorsan elszenderedett a szarvas vadászat fáradalmaitól. Ám álmában két angyal jelent meg, akik azt kérték tőle, hogy Szűz Mária tiszteletére templomot emeljen.

És a helyet Váradnak nevezte. A később híres zarándokhellyé váló templom köré, pedig egy várat építtetett, mely sok évszázadon át állt a kereszténység bástyájaként.

A püspökség létrehozása szükségessé tett egy nagy templomot is. Az első székesegyház maga László kezdte építtetni.

„László király 1095. július 29-én halt meg Zólyomban. Ideiglenesen Somogyváron temették el, de valamikor 1113-1140 között holttestét átszállították Váradra, és itt helyezték örök nyugalomra. (A legenda szerint az e

megtiszteltetésért küzdő két püspökség, Zágráb és Várad között istenítélet döntött: a gyászszekeket vontató ökrök az éjszaka folyamán maguktól elindultak Várad felé.) Szent László sírja rövidesen zarándokhellyé vált, úgyhogy Székesfehérvár után Várad hamarosan a magyar királyság második legfontosabb vallási és szellemi központjává fejlődött.

László váradi sírja úgynevezett istenítéletek színhelye volt, ahol a tüzesvas-próba, a forróvíz-próba stb. alkalmazásával szolgáltatnak igazságot. A középkori László-kultusz kibontakozását szolgáló döntő lépést III. Béla tette meg azzal, hogy 1192-ben pápai jóváhagyással szentté avatta a lovagkirályt. László életéről, vitézi tetteiről és a neki tulajdonított csodákról legendák, népi énekek, mondák születtek. Sírja csodatevő zarándokhellyé vált. A sír fölé oltárt emeltek. Röviddel a szentté avatás után elkészítették fejereklyetartó mellszobrát (hermáját), ezt kürtje és csatabárdja mellett őrizték a székesegyházban a 15. század végéig.

Biharmegye történelme a XIII-ik század végével említi először a románokat. IV. László király 1283-ban megerősíti a Rátoldnemzetség tagjainak osztozkodását: e birtokok között van három biharmegyei falu is: Ujlak, Kövesd és Oláhtelek. Ezek közül a két első a Sebes-Körös jobb partján ma is meg van s ezek mellett kellett állania Oláhteleknek is, mely valószínű, hogy később nevet cserélt. 1341-ben már több román községről hallunk Biharmegyében, sőt azok keletkezéséről is. (Barabás, 1931)

1241-ben a tatárok lerombolták előbb a várost, majd a vár falait. A lakosság egy részét lemészárolták, más részét rabságba hurcolták.

A tatárjárás után a várost és a várat újraépítették, a székesegyházat újrafedték.

Amikor 1541-ben a törökök elfoglalták Budát, menekültáradat indult el onnan. A menekülők egy része Váradra jött, közülük sok kézműves, közember és pap telepedett le. Ez időtől számítjuk Erdély különválását, majd az Erdélyi Fejedelemség létrejöttét. A fejedelemséghez Bihar vármegyét is hozzácsatolták. Várad Erdély egyik legfontosabb végvára lett, a fejedelmek második fővárosuknak tartották.

A török pusztítás után a 18. század folyamán újra benépesült a város. 1720-ban még csak 216 polgára volt, a 19. század közepére a lélekszám meghaladta a húszezret. 1717-től Csáki Imre püspök felépíttette a mai Szent László-templomot, a második székesegyházat.

1771-ben Szenczy István kanonok betelepítette a Szent Orsolya-apácákat, rendházat és iskolát építtetett számukra. Ez a mai Ady Endre Középiskola.

1752-ben, Forgách Pál püspök idejében megkezdődött az új székesegyház, majd 1762-ben Patachich Ádám püspök idejében az új püspöki palota építése..

1753-ban megkezdték a Kanonok sor építését.

1775-ben gr. Kornis Ferenc váradi nagyprépost kérésére Zichy Ferenc győri püspök egy ékköves dobozkába helyezett Szent László-koponyadarabkát küldött Váradra. Patachich Ádám okirattal igazolta az ereklye hitelességét, s a csontot a közben elkészült székesegyházban helyezték el. 1892-ben Schlauch Lőrinc püspök megrendelésére Link István budapesti ötvösművész elkészítette az új ereklyetartót. Ennek az ezüsthernának a fejébe került a barokk dobozka, és 1992-től a Varadinum ünnepeken ezt hordják körbe a körmeneten.

A 19. században Várad az Alföld egyik legtekintélyesebb városává fejlődött. 1801-ben bevezették a közvilágítást, először gyertyával, majd 1803-tól olajmécsesekkel. A közvilágítás bevezetése előtt, hogy az „éjjel járó jó szándékú polgárok a tolvajoktól megkülönböztethetők legyenek 12 krajcár büntetés terhe alatt éjjel lámpással kellett járniuk az utcán”. 1873-ban az utcákon már gázlámpákkal világítottak, 1906-tól pedig elektromos izzólámpákkal.

1850-ben Újváros, Olaszi, Velence és Váralja egyesült, létrejött Nagyvárad. A század közepén fellendült a kulturális, egyben a színházi élet is. 1867. május 17-én lépett fel először Nagyváradon Blaha Lujza, a nemzet csalogánya, Szabó József színtársulatának tagjaként. Ebben az időszakban a drámai társulatnak oly kiváló művész tagjai voltak, akik néhány év múltán vagy a Nemzeti Színháznak, vagy a Népszínháznak lettek büszkeségei Budapesten. 1897-ben Jászai Mari mutatta be az Elektra görög tragédiát a Rhédey kertben nyílt óriási köröndben, háromezer néző előtt. 1900. október 15-én nyitotta meg kapuit a csodálatos kőszínház, a váradi eklektikus építészet gyöngyszeme.

1870-ben Nagyváradot törvényhatósági jogú várossá emelték. Ekkor 28.698 lakosa volt. 1887-ben létesítették a távíróállomást, 1898-tól éjjel-nappal működött. A telefont Róth János állította fel 1888. április elsején, 18 előfizetővel. A városi telefonhálózat 1899. január elsején került állami kezelésbe, 300 előfizetővel. Fontossá vált a vasúthálózat kiépítése. A váradi állomásra 1858. április 4-én futott be az első vonat Püspökladány felől. 1903-ban megépült a villanytelep. 1906. márciusában indultak el az első villamosok, május közepén pedig az omnibuszok a mai Unirii (Szent László) tér és a Félixfürdő között.

Szintén a gazdasági fejlődéssel függ össze, hogy Nagyvárad a modern magyar irodalom megteremtője, a Holnaposok városa lett. A híres Emke kávéházban találkoztak a holnaposok: Ady Endre, Juhász Gyula, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Babits Mihály, Balázs Béla, Miklós Jutka. Nem véletlenül nevezték Váradot Pece-parti Párizsnak. 1892. október 2-án alakul meg a Szigligeti Társaság közművelődési egyesület. Ady Endre 1900. január elsején jött Nagyváradra a Szabadság szerkesztőségébe, s mindjárt tagja lett a társaságnak. Először 1901. március 4-én lépett fel verseivel a társaság nyilvános ülésén. E

társaságban működtek Biró Lajos, Nagy Endre, Juhász Gyula, Dutka Ákos és a váradi fiatal írók. A társaság nevéhez fűződik az állandó színház építésének a keresztülvitele (1900), Szigligeti Ede szobrának felállítása, népkönyvtárak létesítése.

Fejlődött a városban a román kultúra is. Iosif Vulcan itt szerkesztette a Familia című folyóiratot, amely felfedezte Mihai Eminescut (a legnagyobb román költő), és először közölte verseit.

A század elején épültek a település arculatát meghatározó palotaszorok. Nagyvárad a szecesszióknak közép-európai viszonylatban is egyik jellegzetes városa, sőt bizonyos vonatkozásban még alakítója is lett ennek az építészeti stílusnak.

A háborút követő uralomváltás után Nagyvárad szerény határ menti város lett. Gazdasági, kulturális élete beszűkült. A román közigazgatás 1919. április 20-án lépett életbe, megszervezésével Aurel Lazar volt meghatalmazva. A fő célkitűzés az volt, hogy Váradból nagyon erős román kultúrközpontot formáljanak. Nagy számban telepedtek le más vidékekről jött tanárok, különböző foglalkozású értelmiségiek. Az iskolák nyelve megváltozott. A lakosság száma 1920-ban 68.081 lélek volt, 1930-ban már 82.653. Ez nem annyira a szaporulatnak köszönhető, mint inkább a betelepüléseknek.

A második világháború után átalakulások történtek - "a szocializmus jegyében". 1948. június 11-én államosították a főbb termelőeszközöket.

1962-ben megkezdték a nagy nyugati ipartelep felépítését. Ezek hatására nagy tömegek költöztek be a városba.” (Dukrét 2006)

Érdekes a város lakosságának számbeli és nemzetiségek arányainak alakulása. 1880-ban a város lakossága 31324 fő, ebből 86,4% magyar, 6,6% román, 4% német, 1900-ban 47018 fő, amiből 91,3% magyar, 5,1% román, 2,4% német, míg 2002-ben 206527 főből 70,4% román és csupán 27,5% magyar és 0,3% német.

1963-ban alakult meg a hároméves Pedagógiai Főiskola, matematika, fizika és filológia karral. 1964-ben beindult a földrajz-történelem és a testnevelés kar, majd 1990-ben megalakult a Nagyváradai Egyetem, nyolc karral. Ebben az évben kezdett működni a Sulyok István Református Főiskola, (2000-ben fölvette a Partiumi Keresztény Egyetem nevet)

Irodalom

Dukrét Géza: Nagyvárad története

Barabás Ernő: A város rövid története

Wikipedia: Partium

Nagyvárad.lap.hu